

II. PÁL PÁPA ÉS A GYALÁZKODÓ JANUS-VERSEK

„Mondják, hogy amikor II. Pál pápa Rómában a reá írt versezetet olvasta:

*Sanctum non possum, patrem te dicere possum,
cum video natam, Paule secunde, tuam*

sírva fakadt, fölpanaszolván barátainak Syricius pápának a coelibatusról hozott törvényét. Mivelhogy ő, aki nemcsak egyházának, de az önmegtartóztatásnak is főpapja kellene hogy legyen, kénytelen azt látni, hogy lányát a város, szégyenszemre, gyalázatosan a szájára vette. Akinek, bármilyen szép is, fájdalmat okoz az, hogy az ő paráznaságából születettnek tartják. Jóllehet tudja, hogy Isten törvénye szerint házasságból születhetett volna, ha ennek a pápai törvény útjába nem áll. Ezért tervezte, úgy tartják, a papok nősülésének visszaállítását, de ennek véghezvitelében a halál megakadályozta.”¹

¹ „Paulus secundus ... cum eulogium illud Romae in se scriptum legisset

*Sanctum non possum, patrem te dicere possum,
cum video natam, Paule secunde, tuam:*

illachrymasse dicitur, acerbitemque Syriciae legis cum amicis expostulasse, quod is qui non solum Ecclesiae ipsius, sed etiam continentiae Antistes esse deberet, filiam in ore atque in oculis civitatis cum summo probro versari videret: quae etsi erat eximia pulchritudine, scortatione tamen ab se ortam dolebat existimari: cum legem Dei sciret esse, qua huic in matrimonio nasci licebat, nisi hic obstitisset. Itaque consilium illum coepisse de restituendo sacerdotum coniugio ferunt: quod ille tamen, morte praeventus exequi non potuit.” Stanislaus ORICHOVIUS, *De lege coelibatus contra Syricium in concilio habita oratio. Ad Iulium tertium pont. max. supplicatio de approbando matrimonio*, Basileae, Off. Ioh. Oporini, 1551. A szerzőről: Stanisław ORZECZOWSKI, *Polski Słownik Biograficzny*, 24, 1979, 287–292.

Ez a történet a tridenti zsinat atyái előtt hangzott el 1547-ben. Stanislaus Orichovius (1513–1566) támogatta meg vele a coelibatus eltörlését célzó javaslatát. Az alkalom, ha hihetünk a szerzőnek, hogy valóban elhangzott, igen jeles állomása Janus Pannonius II. Pál pápára írt versfüzére egy darabja fölbukkanásának. Alljon itt a teljes gyűjtemény.

*Pontificis Pauli testes ne Roma requiras,
filia quam similis sat docet esse marem.* (Ep. I. 52)

*Sanctum non possum, patrem te dicere possum,
cum video natam, Paule secunde, tuam.* (Ep. I. 53)

*Cum sit filia, Paule, sit tibi aurum,
quantum pontifices habere raros
vidit Roma prius, pater vocari
sanctus non potes, at potes beatus.* (Ep. I. 54)

*Femina, Petre, tua quondam ausa sedere cathedra
orbi terrarum iura verenda dedit.
Indeprensa quidem cunctos latuisset in annos,
facta foret partu nunc manifesta novo.
Post haec Roma diu simili sibi cavit ab astu
pontificum arcanos quaerere sueta sinus,
nec poterat quisquam reserantes aethera claves
non exploratis sumere testiculis.
Cur igitur nostro mos hic iam tempora cessat?
Ante probat quod se quilibet esse marem.* (Ep. I. 58)

A pannon költő hírhedett, legtöbbet idézett versei ezek. Évszázadokon keresztül a világnézeti csatározások, egyházellenes támadások örökzöld darabjai voltak, és azok ma is. A gyalázkodó mondanivaló viszont a szerzőjükre hozott nem kevés szégyent, azért, mert más, egykorú források a pápa szabados életéről nem szólnak.

Hogyan alakult e versek kétes irodalmi karrierje? Nyomtatásban először a Bécsből Krakkóba települt nyomdász, Hieronymus Vietor adott ki 1518-ban három epigrammát (Ep. I. 52., 53., 58.).² Már mind a négy verset megtaláljuk Alexander Brassicanus (?–1539) bécsi 1527-es latin Lukianosz-kiadásában. A művek fordításához írt kommentárjában egy Budáról mentett kéziratra hivat-

² *Iani Quinquecclesien. episcopi Epigrammata antea non impressa*, Cracoviae, H. VIETOR, 1518.

kozik, amelyből, az említetteken kívül, több versét is közölte Janusnak.³ A lengyel Stanislaus Orichovius (1513–1566), akinek elbeszélését fõntebb láttuk, éppen 1528-tól volt Brassicanus tanítványa Bécsben.⁴ Tanára frissen megjelent Lukianosz-kiadását ismernie kellett. De bizonyos, hogy más forrásra is támaszkodott. 1544-ben jelent meg ugyanis Bázelen, Oporinusnál Celio Secundo Curione (1503–1569) híres pasquillus-gyűjteménye. Curione jeles képviselője az Itáliában is tért nyerő reformációnak. Lelkesedett Lukianosz és Hutten műveirért, és összegyűjtötte a római Pasquino-szoborra aggatott verselményeket. Ezek közé besorolta Janusnak II. Pál pápára írt verseit is.⁵ Még az is kideríthető, hogy ezeket Brassicanus Lukianosz-kiadásából vette. A negyedik epigramma egy helyét ugyanis a bécsi professzor megváltoztatta.⁶ Mivel a változtatást egyetlen kézirat sem igazolja, csak ő avatkozhatott a szövegbe. Ezt a változatot aggatta azután Pasquinóra Curione is kiadásában. Ha Róma és Pasquino, akkor a pápa is olvashatta ezeket az epigrammákat – gondolta Orichovius –, és egyet kiragadott közülük. A többi meglódult fantáziájának és szónoki eszköztárának szüleménye. 1547-ben elmondott *Oratiója*, ugyanúgy, mint korábban Curione gyűjteménye, a bázeli Oporinusnál jelent meg 1551-ben.

A reformáció századában vagyunk. A Róma-ellenes támadások kézikönyve lett a bázeli pasquillus-kötet. Az ebből a forrásból származó Janus-epigrammák mint gonosz kis petárdák villannak föl a vitairatokban. A fölhasználó igénye szerint vett elő egyet-egyet, vagy valamennyit. Jóllehet ekkor már teljes Janus-kiadások is vannak, a vitairodalom, egymástól kölcsönözve, mindig elárulja egykori forrását, Pasquinót, vagy a Brassicanus javította változatot. Az idézők nagy száma miatt csak a legjelentősebbeket említjük. Ugyancsak Oporinus adta ki 1553-ban Thomas Naogeorgus (1511–1563) egyházellenes szatirikus gyűjteményét. Benne van mind a négy Janus-vers.⁷ Ugyanott jelent meg, először 1558-ban, John Bale (1495–1563) műve, amely a pápaság történetét dolgozta föl. Ennek a században még legalább tíz kiadása volt latin, német, francia illetve angol nyelven. Valamennyiben olvashatók a versek, és az Orichovius közölte történet is.⁸ Henricus Stephanus (1531–1598) hivatkozik is a Pasquillusra, ami-

³ *Luciani Samosatenis aliquot exquisitae lucubrationes per Joannem Alexandrum Brassicanum recens Latinae redditae ac uberrimis scholiis illustratae*, Viennae Austriae, J. SYNGRENIUS, 1527, D4v.

⁴ MW 1528/I.: nob. Joh. et Stanislaus ORZECOWSKI.

⁵ Celio Secundo CURIONE, *Pasquillorum tomi duo*, [Basel, Oporinus, 1544.], 70–71.

⁶ A harmadik sor eleje a hagyományozott szövegben: „Indeprensa...”, Brassicanusnál: „Hinc compressa...”

⁷ *Silva carminum in nostri temporum corruptelas, praesertim religionis ... ex diversis hinc inde autoribus collecta*, (ed. Thomas NAOGEORGUS), [Basel, Oporinus, 1553], 37–39.

⁸ Ioannes BALEUS, *Acta Romanorum pontificum*, Basileae, I. Oporinus, 1558, 114, 319, 354. Az RMK III és a Pótlások nem vették számba valamennyi kiadást!

kor a Johanna papissa-verset közreadja.⁹ Johann Wolf (1537–1600) a 16. század egyházi eseményeit kronologikus rendben közlő kötetében következetesen az 1518-as évnél találkozunk Janus epigrammaival.¹⁰ Philippe Mornay, a „hugenották pápája” híres pápaságtörténete használta Curione gyűjteményét, de leírja Orichovius meséjét is.¹¹ Várnánk ezután, hogy Szegedi Kis István (1505–1572) *Speculum Romanorum pontificum* (1584) is tanúságul hívja Janust. Nem szerepelteti. Csak a későbbi, már nem a szerzőtől gondozott kiadások bővítményei a versek. Ezeknek forrása, amelyre hivatkoznak is, John Bale ismert munkája.¹² A *Speculum* valamelyik későbbi kiadásából vette át Magyar István (?–1605) a Johanna papissa-epigrammát művének 1601-ben keltezett előszavában.¹³ Az egymásból idézgetés folytatódik a 19. századig. Georg Voigt 1859-ben a humanizmus első korszakáról írt, máig idézett művében a főntebb említett J. Wolfram is hivatkozik. Véleménye Janusról lesújtó, mert, szerinte, ő telepítette át Magyarországra az itáliai humanizmus erkölcstelenségét, egyaránt gúnyt űzve az egyház intézményeiből és személyeiből.¹⁴ Voigtra is hivatkozik Ludwig von Pastor (1854–1928) az újkori pápák történetét földolgozó művében, amelyben az „obszcén” Janus Pannoniust igyekszik hiteltelenné tenni.¹⁵ Huszti József Janusról írt monográfiájában (1931) szembekerült azzal a problémával, hogy a kamasz évein már jócskán túljutott költő nagyjából egy időben hogyan írhatott II. Pál pápáról tárgyilagosságnak tűnő, és minden földeríthető alapot nélkülöző gyalázkodó verseket. Magyarázatot nem talált, ezért Janus tőle fölmentést sem kapott.¹⁶

Janus Pannonius és II. Pál pápa találkozásának körülményei jól ismertek. A velencei Pietro Barbo 1464-ben foglalta el II. Pál néven Szent Péter trónusát. A következő év tavaszán Mátyás király, illő kísérettel, Janus Pannonius pécsi püspököt küldte Rómába az új pápa köszöntésére. A követség egyúttal segélyt

⁹ *Apologia Henr. Stephani pro Herodoto = Herodotos lib. IX*, [Genève], H. STEPHANUS, 1566, f. xxxv 2v. Francofurti, Haered. A. Wecheli, 1584², 49.

¹⁰ Johann WOLF, *Lectionum memorabilium et reconditarum centenarii XVI*, Lavingae, 1600, I–II, I, 237–238: „Quod etiam Iani Pannonii (anno 1518) Paquillus Romae cecinit...” II, 112. évréndi közlésnél az Ep. 52–53. az 1518-as évnél.

¹¹ Philippe MORNAY, *Mysterium iniquitatis seu Historia papatus*, Salmurii, 1611, 166–167, 581.

¹² *Speculum pontificum Romanorum ... nunc ex Balei actis pontificiis et aliis restituta, aucta*, Basel, 1586, 121–122.

¹³ MAGYARI István, *Az országban való sok romlásoknak okairól*, sajtó alá rend. KATONA Tamás, Bp., Magyar Helikon, 1979 (Bibliotheca Historica), 15. Az eredeti kiadás: Sárvár, Manlius, 1602, a Magyar Nemzeti Múzeum kiállításán van.

¹⁴ Georg VOIGT, *Die Wiederbelebung des classischen Altertums oder das erste Jahrhundert des Humanismus*, Berlin, Reimer, 1881, II, 324–325.

¹⁵ Ludwig PASTOR, *Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance*, II, Freiburg im Breisgau, 1928, 403. Szerinte ezeknek az éveknek minden pápaság elleni támadása, így a humanisták szervezkedése mögött is Podjebrád udvara állt.

¹⁶ HUSZTI József, *Janus Pannonius*, Pécs, 1931, 208.

kért a török elleni háborúra, benyújtott ezenkívül köz- és magánkérelmeket is. A személyes találkozásra 1465 májusában került sor.¹⁷ Az audienciák külső körülményei ekkor már közbeszéd tárgya voltak. A pápa ugyanis nappal aludt, és éjjel fogadta az előszobájában várakozókat. Erről a fordított életrendről valamennyi kortárs megemlékezik. Minthogy éppen e pápa uralkodásának időszakáról (1464–1471) több elbeszélő forrással is rendelkezünk, bőven van lehetőségünk a válogatásra. Hurutos betegsége éjszaka álmában jobban gyötörte, ezért volt fönn, írja az egyik kortárs.¹⁸ A késő éjszakáig tartó meghallgatások miatt kényszerült másnap tovább aludni, így a másik.¹⁹ Callimachus Experiens szerint a szemét bántotta a nappali fény, ezért ő a „cicindela”, azaz szentjánosbogár nevet aggatta rá.²⁰ A magyarországi főpapokkal is szoros kapcsolatot tartó Giacomo Piccolomini paviai bíboros nem volt megértő, őt bosszantotta az akadályoztatás.²¹ Platyna a kortársak közül jó okkal a legkevésbé volt elnéző és türelmes, a fordított módon élőt „praeposterusnak” nevezi.²² Így beszélhettek akkor róla általában, mert Janus is így címezte epigrammáját.

De homine praepostero

*Quem tenebris vigilare iuvat, dormire diebus,
cur non et versis vestibus ire iuvat? (Ep. I. 223)*

¹⁷ *Uo.*, 221–241.

¹⁸ „Somni vero paucissimi fuit ... nam dormitione nocturna gravius catharro vexebatur.” *Michaelis Canensii De vita et pontificatu Pauli Secundi p. m. opus = Le vite di Paolo II ... a cura di Giuseppe ZIPPEL*, Città di Castello, 1904 (RIS, III/16), 172.

¹⁹ „Cum vero nocte quoque pervigilet nunc hos nunc illos exaudiens, peropus est mane quiescere et naturae debitum soporem capere: hoc enim pacto incolumitatem servat atque tuetur.” *Gasparis Veronensis De gestis Pauli Secundi = Le vite...*, i. m., 54.

²⁰ „Paulus Secundus ob id est cicindela a Callimacho poeta dictus, propterea quod lucem reformidans noctu quam interdiu splendore malle videretur.” Paolo CORTESE, *De cardinalatu libri tres*, In Castro Cortesio, 1510, c. LXXXVIII. A pápa különös szokásáról ismeretlen szerzőtől vers is maradt fönn:

*Pontificis vigilanda fuit vigilantia Pauli
non illum somnum nocte tenebat iners.
Nil sine sideribus nocturnis Paulus agebat,
pharmacopole dole, cera minoris erit.*

Modena. Est. lat. 1080. f. 218v.

²¹ „Ad pontificem ... admitti non possum. Iubeor quotidie ad quartam et quintam noctis horam sedere ad fores et tandem inauditum remittere.” Giacomo PICCOLOMINI, *Epistolae et commentarii*, Mediolani, 1506, Ep. LXXVII. és CLVII.

²² „Adire hominem die dormientem ac noctu vigilantem attractantemque gemmas et margaritas difficile erat, nec nisi post multas vigilias ... quod si tibi patuissent fores audire hominem, non audiri ab homine necesse erat adeo copiosus in dicendo habebatur.” *Platynae Liber de vita Christi ac omnium pontificum*, a cura di Giaccinto GAIDA, Città di Castello, 1932 (RIS III/1), 494, 396–397.

A vers a Curiában kézen-közön megfordulhatott, de a pápának biztosan nem nyújtotta át. Nagyon is elképzelhető viszont ez az akkor már Itália-szerte ismert költő, Janus egy másik verséről.

De Paulo pontifice summo

*Qui modo Petrus eras, Paulus nunc diceris idem,
ac Petri et Pauli culmina summa tenes.
Clave potens meritis reserat caelestia Petrus
at Paulus gladio noxia cuncta secat.
Sic et tu amborum fungens vice, maxime praesul,
percute sacrilegos, sidera pande piis. (Ep. I. 264)*

A vers nagyon is aktuális mondanivalója akkor mindenki számára nyilvánvaló volt. Az ókori érmekeket és gemmákat gyűjtő pápa ugyanis mindjárt uralkodása első hónapjában jó nevű ötvösművészekkel új bullát vésetett. A pápai függőpecsétek ábrázolata a 11. századtól állandó volt. Az egyik oldalon fölirattal Pál, ill. Péter apostol feje volt külön-külön keretbe foglalva, az előlapon a pápa neve cserélődött. Most ezzel a több száz éves hagyománnyal fölhangyva, az előlapon az egyszerű fölirat helyett a művész a pápai audienciát jelenítette meg. II. Pál mellett bíborosok, előtte a kérelmezők térdelnek. A pápa neve a fönnmarradó szabad helyre került. A hátlapon Szent Pál trónon ül, kezében könyv és kard. Péter ugyancsak trónon ülve kezében könyvet és kulcsot tart.²³ Janus a Pietro (Barbo) II. Pál névcseré lehetőségét kihasználva utal a két főapostolra, majd félreérthetetlenül céloz az új bullán megjelenített attribútumokra:

*Clave potens meritis reserat caelestia Petrus
at Paulus gladio noxia cuncta secat.*

²³ II. Pált 1464. augusztus 30-án választották meg. A mantovai udvar Rómában levő oratora már október 3-án értesítést küld az eseményről. Az új bullát le is írja: „Questo papa ha mutato la stampa del piombo de le bolle; da un canto fa s. Paulo e s. Petro che sedono; da l'altro lui e in cattedra e doi cardinali presso cum alcune persone denanti in ginochione”. PASTOR, *i. m.*, 757. „In obsignandis autem litteris quas bullas trito sermone nuncupamus, novo ac magnificentiori plumbationis genere usus est, et quidem non dispari magnitudine a priori bullatione, sed fuit multo artificioris digniorisque generis operis ac sculpturae”. Michael CANENSIUS, *i. m.*, 112. Camillo SERAFINI, *Le monete e le bolle plumbee pontificie del medagliere Vaticano, I*, Milano, 1910, 138. Az alkotó művészek: Emiliano Orfini da Foligno és Andrea di Nicolò da Viterbo. George Francis HILL, *A Corpus of Italian Medals of the Renaissance before Cellini*, London, British Museum, 1930, I, Nr. 777.

Ismerjük annyira ezt a kort, és a szereplőket is valamennyire ahhoz, hogy bizonyosak lehetünk, Janus élt a helyzetéből adódó lehetőséggel. Pál pápa kezébe ez a vers eljutott, a tőle megtervezett műalkotás laudációjának született. A szokatlan változtatás nagy szenzáció volt, minden életrajzíró megemlíti. A fogadtatás nem volt egyértelmű. Az utód, IV. Sixtus visszatért az ősi formához.

Még egy vers hozható kapcsolatba Janus római időzésével. A kortársaktól tudjuk, hogy a pápa már 1465-ben is nagyon félt a jövőre bármi rosszat sejtető előjelektől.²⁴ Erre céloz a következő verse Janusnak:

*Quem meus aligera venator cuspide cervum
perculerat, ravi diripuerunt lupi.
Omine perturbor, ne forsitan improbus hostis,
Petre, tibi sacras depopuletur oves.
Astra minantur idem, sed tu, sanctissime mundi
ianitor, in melius tristia monstra refer.
Summa tibi terrae, caeli est tibi summa potestas,
solvere sive aliquid, sive ligare velis.
Quodsi non aptas haec ad tutamina claves
causaris, gladium te prope Paulus habet.
Armato manda collegae proelia inermis:
ille tuum stricto proteget ense gregem. (Ep. I. 29)*

A kezdő sorok láttatják a rossz előjeleket. A vadásztól fölvert szarvast széttép-ték az ordas farkasok. A csillagok állása is fenyegető. Veszélyben a nyáj. A kulcs-őrző Péter és a kardot rántó Pál jön segítségére az egyházát őrző pástornak. A Róma-szerzte terjesztett suttogás a prodigiumoktól rettegő pápáról adja az indítást. Majd az ő nevüket viselő, ezért őt különösen is oltalmazó, a bullákon is megjelenített kulccsal és karddal rendelkező szent apostolokat hívja segítségül. Ez a vers is megtalálhatta az útját a címzetthez.

A II. Pál pápával kapcsolatba hozható, eddig tárgyalt valamennyi versről bebizonyosodott, hogy azok Janusnak római tartózkodása alatt megtapasztalt élményein alapulnak. A bőséges kortárs irodalomból a költő valamennyi ötlete megerősítést nyer. Nyomát sem találjuk viszont a főtebb tárgyalt és nevetségessé vált gyalázkodó verseknek alapot adó utalásnak. A pápával rokonszenvező Michele Canensi és Gaspare da Verona, és a tőle egyéves angyalvári börtönt

²⁴ „Verebatur tum credo uterque (ti. II. Pál és Ferdinánd) ne solis ac lunae eclipses, quae tum fuere cum maxima hominum admiratione, regnorum mutationem portendebant. Moritur tamen (ne corpora caelestia frustra pati existimes) sequenti anno Franciscus Sfortia Insubriae et Lyguria dux.” (= 1466. márc. 11.) PLATYNA, *i. m.*, 376.

szenvedett Platyna még csak nem is céloznak ilyesmire. Úgy tűnik, hogy ezek a versek nem köthetők Janus római követjárásának idejéhez.

*

Róma és Magyarország hagyományosan jó kapcsolatát II. Pál elődjétől, II. Piustól örökölte. Mátyás királyban a dicső Hunyadi János fiát látták. Tőle várták az Európát rettegésben tartó török veszély végleges elhárítását. Az összekötő, a Vatikán Kelet-Európa-szakértője, Juan Carvajal pápai legátus hosszú ideje itt tevékenykedett. Hunyadinak is, Vitéznek is jó barátja volt. Az ő diplomáciai bölcsessége, kapcsolatteremtő készsége mindkét fél érdekeit szolgálta.²⁵ Az idős diplomatát H. Lando, a krétai érsek váltotta 1462-ben. Neki nem sikerült elődje nyomdokaiba lépni. Az új pápa üzenetváltása a magyar királlyal kezdetben még nagyon barátságos volt. A Janus követi útjáról hazahozott levél még „murus et antemurale omnium Christianorumnak” nevezi Mátyás királyt. 1465 nyarától hirtelen megváltozik a hang. A pápa szemére hányja Mátyásnak, hogy hadviselés helyett otthon ül és egyházi javadalmak fölött rendelkezik, amihez nincs joga. A pápa informátora, úgy tűnik, éppen Mátyás követe, Marcus tinnini püspök volt. A korszakból fennmaradt gazdag iratanyagból kielemezhető, hogy mind a legatus, a „krétai”, mind a király oratora, Marcus az ország ellen dolgozott. A helyzet azért volt kritikus, mert a király éppen ekkor belekerült az eretneknek nyilvánított Podjebrád cseh király és a pápaság között már régen húzódó viszályba. A két fél között Mátyás is közvetített, aki egy darabig legalábbis mind a két fél bizalmát (?) bírta. Az bizonyos, hogy a csehekkel Vitéz és Janus tartotta a kapcsolatot. A másik oldalt Prothasius olmützi püspök, Janus egykori padovai tanuló társa, később is „frater amantissimusa” képviselte.²⁶ Rómából rendre jöttek az utasítások. Némi késéssel azután Budáról is ment a válasz. Késéssel, mert előbb értesítették a cseh udvart is, vagy Prothasius és Vitézék személyesen is tárgyaltak. 1465 szeptemberében pápai breve („litterae apostolicae sub bulla”) érkezett a magyar királyhoz. Ebben arról értesítette II. Pál Mátyást, hogy a bíborosi testület a Podjebrád-ügy lezárásáról döntött. Fölszólítja ezért mint katolikus uralkodót és György szomszédját, hogy az apostoli eljáráshoz és ítélethez tartsa magát, és ezt birodalmával is tartassa be. Hagyjon föl minden korábban megkezdett szövetkezéssel és tárgyalással, és a jövőben személyes kapcsolatot ne tartson Podjebráddal. Mátyás ekkor éppen útban volt a déli határ

²⁵ FRAKNÓI Vilmos, *Carvajal János bíbornok magyarországi követségei, 1448–1461*, Bp., 1889 (Értekezések a Tört. Tudományok Köréből, XIV/IV).

²⁶ A fennmaradt iratanyag rendkívül gazdag. TELEKI József, *Hunyadiak kora Magyarországon*, XI, Pest, Emich G. 1855 és FRAKNÓI Vilmos forráskiadványai és monográfiái szolgálnak tájékoztatásul a következőkre.

felé.²⁷ Útját megszakítva Pécssett Janusnál vendégeskedett. Itt nyújtotta át neki, a protokoll szerint, az országban tartózkodó legátus a pápai iratot.²⁸ Ezt nem ő hozta Rómából, hanem a király „nunciusa”, aki 1462-től Marcus tinnini püspök volt.²⁹ Az átadásnál természetesen ő is ott volt. A ceremóniáról nem maradt leírás. De a háttérben meghúzódó indulatokról vannak ismereteink. A pápai legátusnak Janusszal személyes konfliktusa volt, ármánykodott ellene Rómában. Marcus hírvivőről nem tudjuk, hogy kinek az érdekét szolgálta tájékoztatásával. Ott, Pécssett született Janus epigrammája:

*Interdicta tibi est hominum communio, et audet
vadere nemo una, nemo comesse simul.
Ast ego, censurae quamvis id, Marce, iuberent,
nec conviva tibi, nec comes esse velim.* (Ep. I. 212)

Az első két sor a Podjebrádra kiszabott büntetést („interdictum”) részletezi. A harmadik sor elején az „Ast” jelzi a változtatást. Janus hirtelen a jelenlévő Marcushoz fordul: még ha parancsolná is valamiféle (= „censura interdictum”), vele még akkor sem volna hajlandó együtt lenni. Erre valószínűleg nem került sor, mert Marcus királyi oratorról ezután többé nem hallunk.

Érdekes, hogy a pápai figyelmeztetés ellenére a „commercium” egyáltalán nem szakadt meg a két udvar között. Sőt, a kapcsolat talán még intenzívebbé vált. Ez az új közvetítőnek, Gregor von Heimburnak köszönhető. A kiváló német jogász 1466-ban állt Podjebrád szolgálatába. Vitéznek régi ismerőse volt még a Mátyást megelőző korszakból, asztalánál is vendégeskedett, talán Váradon. Ott találkozott először a gyermek Hunyadi Mátyással, akit később fogolyként Bécsben is látott. Heimburng kérlelhetetlen ellensége volt a császárnak és a pápának is. Ennek a megfelelő helyeken hangot is adott, ezért még II. Pius egyházi átokkal sújtotta. Prágába kerülve tüstént följújtotta a régi kapcsolatot Vitézzel. Majd egy tucatnyi levelét ismerjük az esztergomi érsekhez, ugyanennyi válasznak is kellett mennie. Mátyásnak is tett valamiféle szolgálatot 1464 elején. Két manifesztuma is ismeretes, amelyeket a magyar királyhoz intézett. Ezekben meglehetősen terjengősséggel ismerteti a Róma és Prága közötti ellenté-

²⁷ *Matthiae Corvini Hungariae regis epistolae ad Romanos pontifices datae et ab eis acceptae. Mátyás király levelezése a római pápákkal, 1458–1490*, Bp., 1891 (Monumenta Vaticana – Vatikáni Magyar Okirattár, I, 6). Hasonmás kiadása: Bp., 2000, 56–57. A júl. 23-án kelt pápai bulláról, amely „nuper” érkezett, okt. 17-én értesíti Vitéz Prothasiust. Iohannes VITÉZ DE ZREDNA, *Opera quae supersunt*, ed. Iván BORONKAI, Bp., Akadémiai Kiadó, 1980, 217–218.

²⁸ A király szept. végén Pécssett: Zichy Okmánytár, X, 382. A legátus Pécssett okt. 3-án: *Politische Correspondenz Breslau im Zeitalter Georgs von Podiebrad*, hg. Hermann MARKGRAF, Breslau, 1874 (Script. Rer. Silesiacarum, 9), 140–141.

²⁹ VITÉZ, i. m., 217.

tet, amelyet a bázeli zsinatig vezet vissza. A nagyon baráti levelező kapcsolatról 1468-ig, a cseh háború kitöréséig tudunk.³⁰ Nem kétséges, Heimburg tudott a Curiának azon tervéről, hogy Mátyás fegyverét használja majd föl az eretnek cseh király ellen. Mindezek ismeretében nem kétséges, hogy Magyarországra is eljuttatta legismertebb művét, az *Apológiát*, amelyet Podjebrád védelmében írt.³¹ A terjedelmes röpiratban ömlesztzi vádaskodásait a császár és a pápa ellen. Az iromány keletkezését 1466. december 23-ára, a hivatalos kiátkozás utáni időre teszik, leginkább 1467 elejére. Ez az az időszak, amikor Heimburg és Vitéz kapcsolata folyamatos volt. Amiről Vitéz tudott, azt Janus is ismerte. Egy, a király nevében Rómába címzett íratról csak azért nem tudtak például Prágába másolatot küldeni, mert annak fogalmazványát Janus „otthon felejtette Pécsen.” Bizonyos, hogy Heimburg *Apológiájához* Janus is hozzájutott. A meglehetősen zavaros irományból minket itt most csak a II. Pál pápát illetők érdekelnek. Tárgyalja az élemedett korú főpap paráznságát („scortatio pontificis”). Itt esik szó a pápa leányáról is. Arról is, hogy újabban megemeltetett mindenféle egyházi illetéket, hogy azzal lánya hozományát gyarapítsa („ut inpinguet dotem filiae”). Szegénytől és gazdagtól is ezért szipolyozza ki a pénzt az újabb és újabb bűnbocsájtó levelekkel. Ilyen mesterkedésekkel adta Pál leányát Sigismondo Malatestához („Hiis artibus ... noster Paulus filiam Sigismondo Malatestae collocavit”).³²

Itt van hát a forrás, az egyetlen, amely II. Pál lányát említi. Ahhoz nem fér kétség, hogy Janus verseihez az értesülés Heimburg *Apológiájából* származik. Hitt az Európában sok helyütt megfordult diplomata és jogász jól értesültségének. De mit tarthatunk e jól értesültségről?

Sigismondo Malatesta, Rimini zsarnok ura, olyan elhíresült személye volt korának, hogy tettei nem maradhattak titokban. A condottiere 1466-tól 1468-ig

³⁰ Konstantin HÖFLER, *Böhmische Studien*, Archiv für Kunde Österreichischer Geschichts-Quellen, 12(1854); Paul JOACHIMSOHN, *Gregor Heimburg*, Bamberg, 1891 (Historische Abhandlungen aus dem Münchener Seminar, 1); TELEKI, *i. m.*, passim.

³¹ Franz PALACKY, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens*, Wien, 1860 (Fontes Rerum Austriacarum, II, 20), 647–660.

³² „Conflaverunt tamen et conspiraverunt pontifex et imperator contra regem et regnum... Et ergo tolerabilior scortatio pontificis, cui nil obstat nisi status sublimitas cum aetatis gravitate. Cetera secundum naturam sunt, ideoque apud comicum vitio non datur, adolescentem scortari. Sed quod suapte natura venia dignatur, exagerat circumstantia perpetrantis, neque dos filiae gravis est ecclesia Romana, maxime cum gener, licet tolerabiliore complexu prognatus, habent tamen aliquam inter se cognationem ambo complexus, ex quibus filia pontificis generque prognati sunt, et iam mos irrepsit, quod qui praebendam habet petere, et valorem eius anuum precibus inserere, addit pontifex in precibus decem vel quinque, augendo literarum pretium et vectigal camerae, ut inpinguet dotem filiae. Hiis adduntur indulgentiae, quibus pauperum ac divitum pecuniae de marsupiis eliciuntur; mox elicit pecunia et cessante divite vena, cassantur priores indulgentiae et nova confingitur causa novis indulgentiis accommodata. Hiis artibus ... noster Paulus filiam Sigismundo Malatestae collocavit.” *Uo.*, 657–658.

pápai szolgálatban állt, állandóan Rómában élt, a pápától kapott stipendiumot.³³ Fia, Roberto, akinek éppen II. Pál pápa, még mint Pietro Barbo volt a keresztapja, mint katona ugyancsak az Egyházat szolgálta. Ennyi a valóságos tény Róma és a Malatesták viszonylatában. Azt is tudjuk, hogy a nem mindig felhőtlen kapcsolatok háttérében Rimini megszerzésének óhaja volt a pápaság számára. Ez ugyanúgy nem valósult meg, mint az a terv, hogy az élettárs, az „isteni Isotta” helyett Sigismondónak római feleséget szerezzenek. Ha ez a szándék valaha is valóságos volt, és nem csak Heimburg fantáziájának szüleménye. Bizonyos csak annyi, hogy ezekben az években valóban volt két Malatesta is II. Pál pápa környezetében. A kiszínezett történetért az *Apologia* szerzője a felelős. Magyarországon a pápa és a király között az utóbbi időben megromló viszony miatt a pletyka nyitott fülekre talált. Ami Janust illeti, az ő esetében az invenciózus költőn nem kérhetjük számon a történész forráskritikai felelősségét.

Mielőtt Janus, legalább tőlünk, fölmentést kapna, nézzük meg ismét a II. Pál pápára írt gyalázkodó versek néhány sorát: „*Sanctum non possum, patrem te dicere possum*” (Ep. I. 53) és: „*pater vocari / sanctus non potes, at potes beatus.*” (Ep. I. 54)

Mindkét epigramma kiemelt része az értő olvasónak ismerősen hangzott. Ezek Lorenzo Valla nagy botrányt keltő művére utalnak, a *Donatio Constantini* hitelességét vitató értekezésre. Erre az állítólagos középkori diplomára hivatkoztak sokáig a pápák világi hatalmuk biztosítása érdekében. Az irat hitelességét Cusanus már a bázeli zsinaton vitatta. Alapos szövegkritikáját Valla végezte el. Ő maga gondoskodott terjesztéséről is. Tőle kapta meg a szöveget 1443-ban Ferrarában Guarino is. A mű az egyházi társadalom egy részében fölháborodást keltett, csak a támadást látták benne. Valla összefoglalásul szánt sorai a világi hatalmától megszabadult pápáról így hangzanak: „*Utinam, utinam aliquando videam ... ut papa tantum vicarius Christi sit et non etiam Caesaris ... Tunc papa et dicetur et erit pater sanctus, pater omnium, pater ecclesiae ...*”³⁴ A kiemelt részek nem hagynak kétséget Janus forrását illetően, a szentenciát Vallától vette. Az 54. epigrammában a pápa fölhalmozott kincseit említi:

³³ A Malatesták római föltünése szenzáció volt, mert korábban II. Pius ellenséges viszonyban volt velük. Anonimo autore vers is született erről: „*Restituet meritis Pauli clementia regnum / quod furor arripuit non tibi iure Pii.*” Gaspar VERONENSIS, *i. m.*, 47. PLATYNA is megemlíti, *i. m.*, 384. és 393–394. Luigi TONINI, *Rimini nella signoria de' Malatesti*, I–V, Rimini, 1882, II, 310–320, V, 310, 476.

³⁴ Wolfram SETZ, *Lorenzo Vallas Schrift gegen die Konstantinische Schenkung* (De falso credita et ementita Constantini donatione): *Zur Interpretation und Wirkungsgeschichte*, Tübingen, 1975 (Bibliothek des Deutschen Hist. Instituts in Rom, 44); UÖ, *Lorenzo Valla De falso credita et ementita Constantini donatione*, Weimar, Monumenta Germaniae Historica, 1976 (Quellen zur Geschichte des Mittelalters, 10), 176.

*sit tibi aurum,
quantum pontifices habere raros
vidit Roma prius*

A kortársak mind tudnak II. Pálnak erről a szenvedélyéről. Valla éppen arra mutat rá, hogy ez is az állítólagos *Donatio* káros következménye. Az utolsó sorban megint csak a kritikai mű egy helyére utal a „beatus”.³⁵

A Heimburgtól vett információ forrásértéke vitatható. A „mondják” a fabula világából való. Amit ehhez Janus Vallának akkor mindenkitől ismert vitairatából hozzátett, az volt az igazán barátságtalan gesztus az időközben Magyarországon népszerűtlenné vált II. Pál irányában.

*

Még szót kell ejtenünk a püspök és a pápa utolsó (?) találkozásáról is. 1472. március 27-én meghalt a Zágráb fölötti Medvevárban az összeesküvés miatt a király haragja elől menekülő Janus Pannonius. Temetése püspöki székhelyén, az őt megillető tisztes körülmények között, akkor nem volt lehetséges. Ideiglenes nyughelyéül ezért a Zágráb melletti Remete pálos kolostorának templomát rendelték. Egykorú tudósítás ugyan nincs az eseményről, de a még élő kortársak visszaemlékezései ilyennek tekinthetők. Bonfini, az udvari történetíró, nagy tisztelője volt az ifjú Vitéz Jánosnak. Elképzelhetetlen, hogy az udvarban ezt a különös eseményt ne tárgyalták volna. A főpap-rokon a történetíró elsőrendű forrása kellett hogy legyen. Bonfini szerint Janus holttestét szurkozott (fa)koporsóba helyezték.³⁶ Ez az ideiglenesség miatt nem is történhetett másképp. Nyilván ez volt általában a szokás az olyan esetekben, amikor remény volt a majdani végső tisztesség megadására. A székesegyház Janushoz hű papi testülete azután titokban hazavitte és a kápolnában sokáig rejtegette a leszurkozott koporsót. Később, Mátyás király egy pécsi látogatásakor sor került az ünnepélyes temetésre. Az ekkor állított síremlékről is van tanúságunk. Fölrattal is díszített kőszarkofág rejtette a püspök testét a káptalani irat szerint. A 15. század utolsó negyedéből való tanúsítvány ezt mint meglevő, látható sírkövet említi.³⁷

1991-ben a fűtés-rekonstrukció miatt árkot ástak az altemplom padlózatába. Az újkori réteg alatt bolygatatlan rétegre bukkantak. Ép 15. századi sírkő és a padlóba mélyített sírgödrök kerültek napvilágra. Ezek egyikében, a feltáró régész, Kárpáti Gábor szerint „A váz körül a koporsó élesen kirajzolódott. A váz

³⁵ *Uo.*, 110, 114.

³⁶ *Antonio de Bonfinis Rerum Ungaricarum decades, IV*, ed. I. FÖGEL, B. IVÁNYI, L. JUHÁSZ, Lipsiae, Teubner, 1941 (BSMRA), 48.

³⁷ TT, 1904, 529. A pécsi káptalan irata egy formuláskönyvből.

alatt a koporsó alja végig vastag, fekete kátrányos réteggént jelentkezett. A fiatal férfi láthatóan jó megtartású váza nyújtott helyzetben, enyhén jobbra fordult. A koponya jobbra dőlt. Az alkarok a medence felett keresztben helyezkedtek el. A kézcsontok az ellentétes combfejekken voltak. A jobb combfejen (a bal kézcsontok alatt) II. Pál pápa ólombullája volt, reverz oldallal felfelé.³⁸ A lelet nagy figyelmet érdemel, de magyarázatra szorul. A bullával való temetés szokását Magyarországon a 14. és 15. században több ásatási lelet is tanúsítja. Legjelentősebb, mert személyhez köthető, az egri főpapi sírlelet. A hajdani székesegyház nyugati toronypárja előcsarnokának közepén, éppen az előkerült bullák segítségével lehetett azonosítani Miklós püspök (1432–1461) sírját. A székesegyházát kuriai engedéllyel továbbépítő főpapot klenódiumaival és három pápától is kapott bulláival együtt temették el. A székesfehérvári királyi bazilika melletti temetőből és egy ottani sírból is került elő egy-egy, a 14., illetve a 15. századból származó bulla.³⁹

Ami a pécsi sírleletet illeti, ott együttesen kell figyelnünk az eltemetés helyére, a kormeghatározó bullára és az eltemetett viszonylag fiatal korára. Csak olyan kerülhetett a székesegyház altemplomába, akit erre egyházi méltósága érdemesített. Aki II. Páltól bullát kapott, és fiatalon érte a halál, az nyugszik ma ott.⁴⁰ Ilyet Pécsen a korból Janus Pannoniuson kívül mást nem ismerünk.⁴¹ Ő ismeretes követsége alkalmával valóban több ólombullával is megerősített pápai engedményt hozott haza.⁴² Joggal vehető föl, hogy ezek jogbiztosító iratok voltak, amelyeknek rendeltetése éppen a fönmaradás, a jövőbeni jogérvényesítés volt. Más az eset, ha az irat csak az engedélyben részesülőnek szólt. Ilyenek lehettek a fenti Miklós püspök bullái, a templombővítési engedélyek. Janus esetében tudunk személyének szóló engedményről, arról, hogy „a zágrábi püspökség bizonyos jószágait, melyek az ő kezébe jutottak, azon a címen, hogy a püspökség birtokainak bitorlóktól való visszaszerzése érdekében sokat fáradozott és

³⁸ KÁRPÁTI Gábor, *Janus Pannonius feltételezett sírhelye? = Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány*, szerk. JANKOVITS László, KECSKEMÉTI Gábor, Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem, 1998, 41–49.

³⁹ Egerben XXII. János (1316–1334), VI. Kelemen (1342–1352) és VI. Ince (1352–1362) pápa bullája volt a sírban. KOZÁK Károly, *Eger: Püspöki vár*, h. é. ny. n. (Tájak – Korok – Múzeumok Kiskönyvtára). Székesfehérvárott XI. Gergely (1370–1378) és V. Márton (1417–1431) pápa egy-egy bullája került elő. Ezeknek, illetve valamennyi ma ismert bullás temetkezésnek adatait Biczó Piroskának köszönöm.

⁴⁰ II. Páltól bullát kapott még Pécsen Vitus Hündler, Janus segédpüspöke és Hando György nagyprépost is. Mindketten idős korban (!), másutt fejezték be életüket.

⁴¹ Zoffmann Zsuzsanna dr. segítőkéz közlése szerint az embertani vizsgálatok adatai a Janusszal való azonosításnak nem mondanak ellent. Erről készült publikációja a közeljövőben várható.

⁴² FRAKNÓI Vilmos, *Mátyás király magyar diplomatái, Tizedik közlemény, Csezmiczai János (Janus Pannonius)*, Száz, 33(1899), 774–779; 777–778.

nagy költségei voltak, megtarthassa.”⁴³ Ez a kedvezés csak Janusnak szólt. Az őt eltemető zágrábi püspök(ség)nek nem is volt kíváncsi, hogy valaha valaki az egyházmegye területéből kiszakított jószágot visszaperelhesse, amely most Janus halálával visszaszállt végre eredeti tulajdonosára. Nyugodtan helyezhették hát a koporsóba a bullás diplomát a halott püspök kezébe. Az sem kizárt, hogy a bizonytalan időre halasztódott temetés miatt személyazonosítást szolgált volna a függőpecsétetes irat. A főntebb ismertetett bullák leletkörülményei miatt erre a magyarázatra nincs is nagyon szükség.

Abban igaza lehet Kárpáti Gábornak, hogy a koporsót hagyták „ideiglenes” nyughelyén, és nem helyezték a fölirattal ellátott ékes síremlékbe. A nagy helyismerettel rendelkező Petrovich Ede sorai is így értelmezhetők.⁴⁴ Higgyük, hogy Pécs püspökének végső nyughelyéről tanúskodik az a szépen vésett bulla, amelyet Janus, a költő, a műalkotás születésekor, az ott sürgölődő humanisták közül egyedül, a programadó II. Pál pápa szándékához méltó versekben ünnepelt.

(2007)

⁴³ *Uo.*

⁴⁴ KÁRPÁTI, *i. m.*, 41.